

Свідомість міфологічна — фундаментальна, історично первинна форма суспільної свідомості, притаманна архаїчним культурам, ранній спосіб символічно-образної організації колективного та індивідуального досвіду, що базується на синкретичному сприйнятті дійсності.

Загальна характеристика

У класичних дослідженнях *міфу* (від Е. Тайлора і Дж. Фрейзера до Е. Дюркгейма, К. Леві-Стросса і М. Еліаде) міфологічну свідомість розглядають як цілісну когнітивно-символічну систему. Її визначальна риса — синкретичне сприйняття *дійсності*, за якого міф функціонує не як *фікція*, а як гранична онтологічна *істина* та нормативний *прецедент*. На відміну від наукового *дискурсу*, що вибудовує пояснення через раціонально верифіковані *причиново-наслідкові зв'язки*, міф обґрунтовує світ через апеляцію до сакрального «першочасу», первісної події або акту творення, який наділяють абсолютною значущістю та уявляють джерелом онтологічного й соціального порядку.

Для носія міфологічного світосприйняття міф постає як нерефлексивна, самоочевидна реальність. Вона легітимізує структуру *спільноти*, систему *табу* та приписів, етичні *імперативи*; пояснює циклічність природного та соціального *буття*.

Основа такого світогляду — специфічний спосіб освоєння буття, де міф постає як емоційно насичений синтез *чуттєвого* та *раціонального*. Це «уявний образ», що не просто пасивно відбиває дійсність, але активно організовує її переживання, перетворює *хаос* зовнішніх подій на впорядкований і значущий *космос*.

Специфіка міфологічної свідомості полягає в альтернативному типі *раціональності* (а не в «ірраціональності»), що не розмежовує *символ* і референт, образ і сутність. У цій структурі *суб'єкт* і *об'єкт*, природне та соціальне перебувають у стані «дифузії». Л. Леві-Брюль визначав це як «закон партиципації» (співпричетності), за яким речі тотожні не за логікою несуперечності, а за принципом містичного зв'язку. Водночас К. Леві-Стросс довів, що міфологічне мислення має власну логіку: воно оперує *бінарними*

опозиціями (життя — смерть, природа — культура, сире — варене) і виконує функцію *медіації* між ними. *Міфологеми* — це не довільні *фантазії*, а впорядкована система символічної інтеграції досвіду. Стійкість міфу зумовлена його апеляцією до емоційно-ціннісної сфери, тому раціональне спростування фактів не руйнує міфологічну *картину світу*, яка виконує екзистенційну функцію.

Міфологічна свідомість мислить не категоріями *прогресу*, а моделями вічного повернення до першоподій. Усе існуюче в її межах — одушевлене, а світ — цілісний простір, де кожен елемент включений у мережу сакральних взаємозв'язків.

У соціальному вимірі міф набуває значення «істинної історії» про сакральні події ініціального періоду. На відміну від *казки* чи *байки*, що усвідомлені як художня вигадка, міф належить до сфери *священного* і претендує, отже, на статус правдивої оповіді про першоакти творення та встановлення космічного порядку. Він експлікує, як унаслідок діянь *богів*, предків чи *культурних героїв* світ набув своєї теперішньої конфігурації, а спільнота — своєї *ідентичності*. Через міф людина не лише дістає пояснення витоків речей, а й обґрунтовує *соціальні норми*, проживає міфічний наратив як безпосередню реальність. У цьому розумінні міфологічна свідомість постає не лише типом мислення, а й цілісною формою життя, що задовольняє фундаментальну потребу людини в смисловій єдності світу.

Міфологічне мислення характеризує низка конститутивних ознак:

* *синкретизм* — фундаментальна нерозчленованість свідомості, де суб'єкт не відокремлює себе від об'єкта, а внутрішні переживання ототожнено з фізичними явищами;

* *символізм* і метафоричність — визначають спосіб *пізнання* через конкретно-чуттєві образи (а не абстрактні категорії), де символ сприймається як онтологічно тотожний самій речі;

* генетизм (етіологізм) — установка, за якої сутність явища пояснюють через акт його походження, що надає подіям «першочасів» нормативного статусу. Систему доповнюють *тотемізм* (спорідненість групи з природним об'єктом),

анімізм (універсальна одушевленість світу), *фетишизм* (віра в матеріальні носії сакрального) та *магія* як практика впливу на реальність через символічні дії. У сукупності ці елементи утворюють цілісну систему, через яку міфологічна свідомість структурує досвід, соціальну поведінку та цілісний світогляд людини.

Міфологічна свідомість і релігія

Дослідники диференціюють міфологічну свідомість і теїстичну релігію. Розвинені релігійні системи (*християнство, іслам, буддизм*) спираються на теологічну рефлексію та чітко сформульовані *догмати* («стовпи», «благородні істини»), що однозначно тлумачать *віровчення*. Натомість міф тяжіє до чуттєво-образної конкретики і не потребує систематичної догматики. Історично релігія не усуває міф, а інтегрує його: сакральні *наративи* про творення чи *есхатологію* зберігають міфологічну структуру навіть у межах строгих віровчень.

У площині «народної релігійності» часто відбувається вторинна *міфологізація*: канонічні догмати, асимільовані архаїчними моделями мислення, трансформуються на елементи магічних практик і *ритуалів*, що функціонують поряд із офіційною *доктриною*.

Назагал питання про співвідношення релігії та міфології належить до дискусійних у сучасному *релігієзнавстві*. Більшість дослідників відмовляються від крайніх позицій (тобто ототожнення або абсолютне розмежування) і намагаються визначити зв'язки між ними нюансовано: певні елементи релігії є частиною міфології, а деякі міфологічні структури входять до релігійного комплексу. Так, представники еволюційної антропології, як-от Е. Тайлор, археолог і релігієзнавець К. Т. Пройс (1869; тепер РФ — 1938; Німеччина) розглядали міф як первинне світоглядне ядро, що постачає матеріал для *релігійних практик*. Натомість прибічники теорії *прамонотеїзму* (Е. Ленг, В. Шмідт) стверджували, що первісна релігія була суто моральним світоглядом, позбавленим «низьких» міфологічних мотивів, які є пізнішими нашаруваннями. В. Вундт вважав, що релігія присутня лише там, де є віра в богів, тоді як

міфологія охоплює віру в *духів* та *демонів*, що становить лише початковий етап релігійності.

У сучасній науці переважає погляд, згідно з яким власне *міфотворчість* не обов'язково містить релігійний компонент (про що свідчать австралійські міфи, які пояснюють природні явища), проте у разі, коли міфи стають обґрунтуванням соціальних норм, *звичаїв* і *обрядів*, вони набувають сакрального статусу. Принципово інший ракурс для розуміння автономії міфу щодо релігійного культу запропонував *структуралізм* К. Леві-Стросса. У його концепції міф це насамперед інструмент мислення — логічна модель, призначена для подолання фундаментальних суперечностей людського буття через серію бінарних опозицій та їх поступове «зняття» в наративі. Леві-Стросс наголошував, що міфологічне мислення функціонує за власними законами навіть тоді, коли воно позбавлене прямого релігійного змісту або ж використане релігією лише як «будівельний матеріал» для впорядкування колективних уявлень. Такий підхід дозволяє пояснити, чому структурно подібні *міфологеми* виникають у культурах із цілком різними релігійними системами, а також те, чому міф здатен існувати відірвано від культової практики — як автономна форма *колективного несвідомого*, спрямована на когнітивне освоєння світу.

Водночас у багатьох релігіях (напр., у *конфуціанстві*) міфологічний компонент є другорядним або майже відсутнім, а основу релігійності становлять обряд і шанування *божеств* замість віри в конкретні міфологічні сюжети.

Отже, міфологічна свідомість виявляє автономність як щодо наукової, так і щодо богословської раціональності, перебуваючи з ними у стані постійної взаємодії.

Давньослов'янська міфологія та релігія

Релігійність *західних слов'ян* (зокрема *полабських*) вирізнялася стійкою міфологічною структурою, що чинила тривалий опір християнізації. Центральний міф про боротьбу світлих і темних сил (часто асоційований із *Білобогом* та *Чорнобогом*) втілювався у розвиненому храмовому культі, як-от у

святилищі Аркона на о. Рюген (тепер Німеччина). Багатоликість божеств (*Святовит, Триглав*) відображала міфологічну ідею всебачення та всюдисущості сакрального. У західнослов'янському ареалі релігія зберігала глибокий зв'язок із землеробським міфом: ритуали *ворожіння* на врожай через священного коня були безпосередньою реалізацією міфу про божественну участь у забезпеченні життєдайної сили громади.

Релігійна система *східних слов'ян* базувалася на глибокому зв'язку між міфологічним осмисленням природних сил та землеробським циклом. Ключовою для цієї традиції є міфологема боротьби громовержця *Перуна* з його антагоністом Волосом (*Велесом*) — богом підземного світу та достатку. Цей конфлікт сприймався радше як необхідна динаміка світобудови (а не абсолютне протистояння *добра і зла*), де *релігійний культ* забезпечував баланс між небесними стихіями та земними потребами. Особливе місце посідав культ «матері Сирої Землі», що свідчить про збереження архаїчних релігійних уявлень про землю як сакральну *плоть*, де міф про її запліднення небесним світлом (*Дажбогом* чи *Ярилом*) становив основу ритуальної етики селянина.

Релігія та міфологія, отже, тісно пов'язані, але не тотожні явища, взаємодія яких змінюється залежно від історичного контексту й типу культури.

У сучасності

Актуальність міфологічної свідомості є історично сталою: трансформуються лише її культурна престижність, канали трансляції та символічні оболонки. У модерному та постмодерному суспільствах вона мігрує у сферу *повсякденності, масової культури* та політичної *символіки*. Сучасна міфологія інкорпорована в міський *фольклор*, конспірологічні наративи та квазірелігійні рухи.

Професійна міфологія, функціонуючи поряд із формалізованими стандартами, забезпечує символічну єдність спільноти, формує ідею «покликання» та сакралізує фахову діяльність через перекази про «батьків-засновників» і систему неписаних *табу*.

Побутова міфологія продовжує відтворювати архаїчні механізми (напр., інтерпретацію збігів як знаків долі). В її основі лежить недиференційованість

каузальних і просторово-часових зв'язків, що живить численні *прикмети* й *забобони*. Стійкість міфологем у різних культурних формах свідчить про їхню фундаментальну адаптивність та вкоріненість у людській *психіці*.

Найвиразніше міфологічна свідомість проявляється у формуванні колективних страхів та есхатологічних очікувань. У періоди соціальних чи техногенних *криз* замість складної аналітики ризиків активізуються архаїчні міфологеми: образи «кінця світу», глобальної *катастрофи* або прихованої змови. Такі наративи виконують компенсаторну функцію: вони надають хаотичним подіям ілюзорної впорядкованості, персоніфікують джерело небезпеки та пропонують символічно доступну модель пояснення. У цьому контексті страх зумовлюється не раціональним розрахунком, а міфологічним осмисленням дійсності, що актуалізує глибинні архетипові структури людської *психіки*.

Література

- Frazer J. G. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. New York : The Macmillan company, 1992. 752 p.
- Леві-Строс К. Міт та значення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. 2-ге вид., допов. Львів : Літопис, 2001. С. 446–462.
- Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
- Герчанівська П. Е. Варіативність й інваріантність міфологічної свідомості // Культура і сучасність. 2013. Вип. 1. С. 33–39.
- Завадська В. В. Міфологічний світогляд як елемент колективної пам'яті сучасної людини // Панорама політологічних студій. 2015. Вип. 13. С. 216–222.
- Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. О. Панича. Київ : Дух і Літера, 2016. 518 с.
- Malan G. Mythology, Weltanschauung, Symbolic Universe and States of Consciousness // HTS Theologese Studies / Theological Studies. 2016. Vol. 72. No 1. P. 1–8.
- James W. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature. Mineola : Dover Publications, 2018. 534 p.
- Шабанова Ю. О. Міфологічний вимір культури в контексті метамодерного світогляду // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2024. Вип. 48. С. 483–490.
- Kalinowski J. J. Ontological and Epistemological Function of Mythical-Religious Consciousness in the Philosophy of Ernst Cassirer and Mircea Eliade // Studia Religiologica, 2024. Vol. 57 (1). P. 19–37.

